

Η χιουμοριστική αφασία της ελληνικής κοινωνίας

I

Αν κάθε εποχή, σύμφωνα με τον Χάιντεγκερ, έχει ένα και μόνο ζήτημα κάθε φορά να διερευνήσει, τότε δεν θα ήταν υπερβολή αν λέγαμε ότι για τη χώρα μας αυτή τη στιγμή το ζήτημα αυτό είναι, η λογοπαιχτική διάθεση με την οποία αντιμετωπίζεται η ελαφρότητα του Είναι μας.

Προσέξατε πως γράφονται σήμερα τα άρθρα, οι επιφυλλίδες, τα μελετήματα, πως τυπώνονται οι αφίσες, πως γίνονται οι παραδόσεις και τα σεμινάρια, πως παίρνονται οι συνεντεύξεις και πως δίνονται οι απαντήσεις στο ραδιόφωνο ή την τηλεόραση; Κάπου κανείς έχει την αίσθηση ότι όλοι οι Έλληνες ξαφνικά απέκτησαν "χιούμορ". Κι ενώ αντίστοιχος ακριβώς όρος στο ελληνικό λεξιλόγιο δεν υπάρχει για να περιγράψουμε το φαινόμενο, ωστόσο θα μπορούσε κανείς να παρατηρήσει πως ολόκληρη σχεδόν η Ελλάδα πλημμύρισε ξαφνικά από μια παιχνιδώδη διάθεση.

Η ψυχρότητα, η σοβαροφάνεια, η τυπικότητα και ο ακαδημαϊσμός του γραπτού και του προφορικού λόγου της δεκαετίας του '60 ή του '70, φαίνεται ν' αποτελούν γραφολογικό και λαογραφικό υλικό για τους ιστορικούς του επικοινωνιακού λόγου. Φράσεις και περιγραφές, καταγραφές και εκφράσεις, έχουν γίνει σήμερα άτυπες, ανάλαφρες, σχεδόν χαριτωμένες. Έλειψε ο στόμφος της έκφρασης και κατέπεσε η ρητορική της αφήγησης.

Αλλά ενώ αποδεσμεύτηκε η φόρμα της γραφής κι αλάφρυνε το ύφος του λόγου, φαίνεται να εξατμίστηκε ξαφνικά και η λογικότητα του νοήματος. Τα κενά ανάμεσα στην ελαφρότητα της αφήγησης και τη σοβαρότητα του γεγονότος, οι διακοπές ανάμεσα στην σιωπή και την πολεμική, γέμισαν με ειρωνικά σχόλια και ευφρολογήματα, με λογοπαίγνια και σχήματα λόγου, με πλήθος υπονοούμενα και χαριτόλογες ατάκες. Θάλεγε κανείς πως τα ίδια τα συμβάντα που ζούμε κι' εξιστορούμε έμειναν ξαφνικά μετέωρα και ανερμάτιστα, χωρίς περιεχόμενο και ειδικό βάρος.

Τα πρωτοσέλιδα των εντύπων, οι λεζάντες των εικόνων, η πολυχρωμία των σελίδων, οι ειδήσεις των ραδιοτηλεοπτικών σταθμών, οι διάλογοι των "σήριαλς", οι αγορεύσεις των βουλευτών, οι θέσεις των υπουργών, οι καταθέσεις των μαρτύρων, οι απολογίες των υποδίκων, γέμισαν ξαφνικά το δημόσιο χώρο από ευφρολογήματα και ευτράπελες αφηγήσεις.

Κι όλα αυτά βέβαια θα ήταν καλοδεχούμενα, αν πρόδιναν κοινωνική ευαισθησία στα τόσα τραγικά που μας συμβαίνουν. Θα ήταν επαινετά, αν υποδήλωναν αυτοσυγκράτηση και φλεγματικότητα σε βίαιες αντιπαράθεσεις, ή έστω αν υπονοούσαν αναβάθμιση του εκφραστικού λόγου και εμπλουτισμό του επικοινωνιακού μας κώδικα και της σημειωτικής, όπως θα 'λεγε και ο Ουμπέρτο Εκο. Ακόμη, θα ήταν παραδεκτά ή και χρήσιμα, αν έρχονταν σ' αντικατάσταση του πικρόχολου, αλλά απόλυτα κατανοητού εκείνου χλευασμού της καρπαζιάς και της μιζέριας του Καραγκιόζη και του Χατζιαβάτη. Θα ήταν άλλος ένας συνεκτικός κρίκος στην "κατατεμαχισμένη των φαινομένων επιφάνεια", που "συνέχει τα μικρά με τα σπουδαία ή τα καίρια με τα ασήμαντα", που λέει κι ο ποιητής (Οδυσσεάς Ελύτης).

II

Κάθε καλόπιστος όμως παρατηρητής αυτού του ακατάσχετου χιουμοριστικού καταιγισμού και αυτής της χειμαρώδους αφηγηματικής τερπνότητας που μας ενέκυψε, μπορεί εύκολα να διακρίνει άλλα πράγματα. Αν δεν σταθεί στην κρούστα αλλά προχωρήσει στον πυρήνα των φαινομένων, θα διαπιστώσει ότι δεν πρόκειται για πηγαία αλλαγή διάθεσης, για εξελικτική μεταλλαγή του λογοτεχνικού ύφους ή για απλοποιητική μεθόδευση, που οδηγεί ασφαλέστερα στην ουσία των πραγμάτων. Δεν πρόκειται για τέχνη που αφυπνίζεται ή για λόγο που εμπλουτίζεται. Δεν είναι μια καινούργια επικοινωνιακή αντίληψη ή μια διαφορετική λογοτεχνική αισθητική.

Πρόκειται μάλλον για ακατάσχετη αφηγηματική αντίδραση σε καταστάσεις πρωτόγνωρες σε ένταση και πρωτοφανείς σε όγκο. Πρόκειται καθαρά για ημι-συνειδητή ή ασυνειδητή αποφυγή του βάρους της ευθύνης και του αισθήματος της ενοχής που νοιώθουμε να μας βαραίνουν στην εναγώνια αναζήτηση καινούργιων ρόλων και νέας ταυτότητας, που επιβάλλουν συνθήκες πέρα από τη βούλησή μας. Για να χρησιμοποιήσουμε τους όρους της ψυχανάλυσης, πρόκειται για "αμυντική τακτική" μιας συνεχώς απειλούμενης (όχι πάντα κατά φαντασία) ηθικής στάσης του προσώπου που προσπαθεί να επικοινωνήσει.

Αλλά όταν το χιούμορ δεν καταγράφει τίποτε άλλο, παρά μόνο την προσωπική διάθεση του υποκειμένου, τότε εύκολα μπορεί να καταλήξει σε ευτράπελο λόγο ή σε σκέτη φλυαρία. Τόσο οι πομποί, όσο και οι δέκτες των μηνυμάτων καταλήγουν να συγχέουν τα όρια του σοβαρού και του αστείου, με αποτέλεσμα να κινδυνεύει κάθε στιγμή, όχι μόνο η ηθική ακεραιότητα των προσώπων, αλλά και η συγκεκριμένη "επικοινωνιακή λογικότητα" της κοινωνικής σχέσης.

Μέσα σ' αυτό το κλίμα της σύγχυσης και της αμφιβολίας του επικοινωνιακού παιχνιδιού – στο οποίο, ας σημειώσουμε, συχνά διακυβεύονται περισσότερα από το ήθος της φράσης ή το ύφος της χειρονομίας – αυτός που κάνει χιούμορ δεν αποσκοπεί να πλήξει, συνειδητά και με εύσημο τρόπο, μια κοινωνική συνθήκη που μοιάζει (ή πράγματι είναι) πα-

---

ράλογη, απαράδεκτη ή ανυπόφορη. Προσπαθεί μάλλον ασυνείδητα, παραρρηκτικά και γι' αυτό συχνά επιπόλαια και αναποτελεσματικά, να κατοχυρώσει την ακεραιότητα του κύρους του, που φαίνεται κάθε φορά να απειλείται από την εμπλοκή του, είτε ως συμμετόχου είτε ως παρατηρητή, σε μια επισφαλής επικοινωνιακή διαδικασία. Αποτελεί περισσότερο μια εναγώνια και συχνά τραγική προσπάθεια του ατόμου, να αποστασιοποιηθεί από καταστάσεις και γεγονότα που απειλούν την προσωπική του θέση και την κοινωνική του υπόσταση.

Πρόκειται για προσπάθεια απαγκίστρωσης από άβολες καταστάσεις ή παράλογες συνθήκες, στις οποίες το άτομο, αθέλητα ή ετεροκατευθυνόμενα έχει την αίσθηση πως έχει εμπλακεί. Η απεμπλοκή του τότε από παρόμοιες καταστάσεις, γίνεται ο μοναδικός στόχος της επικοινωνιακής διαδικασίας. Αυτό επιδιώκεται με την έντεχνη κατασκευή της αφήγησης και το επίπλαστο ύφος της χειρονομίας μάλλον, παρά με την ανεπηρέαστη στάση και την κριτική διάθεση απέναντι στα γεγονότα. Έτσι, το υποκείμενο παγιδεύεται από την ίδια του την πρόθεση να απελευθερωθεί.

Τα ειρωνικά σχόλια, η καυστική διάθεση, τα ευφυολογήματα, ολόκληρος ο προθεσιακός εξοπλισμός του χιούμορ, αντί να στοχεύουν τότε στα κακώς κείμενα καταλήγουν στο χλευασμό των προσώπων. Τα νέα πρότυπα συμβολικής επικοινωνίας που εισάγονται στην κουλτούρα, δεν λειτουργούν αποτρεπτικά στην παράλογη δράση. Αντίθετα, συμβάλλουν στην εσωτερικοποίηση όλων των γνωστών παρά-ή-μη-λογικών προτύπων της αφηγηματικής γλώσσας. Από διαμεσολαθητικός, επικοινωνιακός μηχανισμός, το χιούμορ μετατρέπεται σε παραπειστικό ή πλεονάζοντα λόγο. Μ' αυτό τον τρόπο παραμορφώνονται οι κοινωνικές αντιθέσεις και αλλοιώνονται οι καταγραφές των συγκρούσεων.

III

Ολόκληρη η παραφραστική διαδικασία του χιούμορ καταλήγει τότε σε απλή τελετουργία ηγεμονισμού και χειραφέτησης. Υπηρετεί την πολιτική εξουσία, δεν την καυτηριάζει. Την ελαφρύνει δεν την επιβαρύνει. Κι απ' αυτή την άποψη, το φαινόμενο από ψυχολογικό-υποκειμενικό, μετατρέπεται σε κοινωνιολογικό-συλλογικό.

Προσέξτε τις χιουμοριστικές ατάκες ανάμεσα στον κυβερνητικό εκπρόσωπο κι αυτόν της αντιπολίτευσης, σε επίπεδο τηλεοπτικών ανακοινώσεων; Τα θέματα χάνουν τη σπουδαιότητά τους, εξαφανίζονται. Μαζί τους και τα σημαινόμενα. Το θέμα είναι ποιος από τους δυο θα ακουστεί πιο κεραυνοβόλα κι αποστοματικά ευφυόλογος. Κλασική περίπτωση λεκτικής επίθεσης και ακαριαίας απόκρουσης, με αποτέλεσμα τη νοηματική σύγχυση του μηνύματος και την εσκεμμένη παράλυση της συνείδησης.

Ο Κοσκωτάς έτσι, δεν έχει (ακόμη) καταδικαστεί από την ελληνική δικαιοσύνη. Δεν είμαι όμως καθόλου βέβαιος; ύστερα από τα τόσα μυθιστορηματικά και ευτράπελα που ακούστηκαν στη Βουλή, από τα πιο επίσημα χείλη και από τα όσα ακούμε από τον καιρό στο Ειδικό Δικαστήριο, ότι έχει καταδικαστεί από την ελληνική κοινή γνώμη. Αφήνεται μ' αυτό

τον τρόπο, αν και έγκλειστος στις φυλακές του Σαλέμ, να μεταμορφώνεται, δίκην επιθεωρησιακού ήρωα, πότε σε επιχειρηματικό ίνδαλμα και πότε σε κοινό απατεώνα. Καταρρίπτονται έτσι και τα τελευταία προπύργεια σοβαροφάνειας του ελληνικού Κράτους και αξιοπιστίας του "περί δικαίου και δικαιοσύνης" δημοσίου αισθήματος.

Το δεξιό μοτίβο "ανήκομεν εις την Δύσιν", και συνεπώς οι αμερικανικές βάσεις μένουν, ήταν για πολλούς τραγικό. Το σοσιαλιστικό σλόγκαν "ο αγώνας τώρα δικαιώνεται", είναι ασφαλώς αστείο. Το τραγελαφικό είναι η απαίτηση της αριστεράς να φύγουν οι βάσεις, αλλά οι εργαζόμενοι σ' αυτές να μη χάσουν τη δουλειά τους. Μεταξύ σοβαρού και αστείου ωστόσο, οι πολιτικές ηγεσίες όλων των αποχρώσεων καταφέρνουν να σπάνε τη μονοτονία μιας μακρόχρονης παράστασης και να συγκεντρώνουν έξω από τα κομματικά τους ταμεία το έξαλλο πλήθος των οπαδών τους, για να ακούσουν τους ίδιους θεατρικούς διαλόγους, με διαφορετικά όμως κάθε φορά σενάρια.

Καυτηρίασε η "τρικυκλική δίοπτρα", που ο Συνασπισμός είχε κυκλοφορήσει σε αφίσα σε προεκλογική περίοδο – με όσο χιούμορ κι αν σχεδιάστηκε – τα παράξενα του κόσμου, ή συμβόλιζε (ολίγον προφητικά) την ολιγόμηνη πολιτική πορεία του; Παραπομπή του κ. Παπανδρέου και των συνεργατών του στο Ειδικό Δικαστήριο, άμεση συμμετοχή σε Κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας, εκλογική συμφωνία με ΠΑΣΟΚ για τους δήμους της χώρας και έπεται συνέχεια. Εδώ το χιούμορ της εικόνας παίρνει υπαρκτικές διαστάσεις, με υποδόριους συνειρμούς αυτοκαταστροφής.

Τέλος, πάρτε τα διάφορα "τραίνα της ιστορίας", όπου οι εκάστοτε οδηγοί του έθνους μας προτρέπουν, με εναγωνίες επικλήσεις στα πατριωτικά μας αισθήματα, άλλοτε να επιβιθαστούμε και άλλοτε να τα εγκαταλείψουμε. Οι πιο πολλοί από μας έχουμε νομίζω επικίνδυνα μπερδέψει και τις ώρες των δρομολογίων τους και τους σταθμούς τους και τον προορισμό τους. Έτσι, εκτός από τους μηχανοδηγούς, κανένας από τους απλούς ταξιδιώτες δεν ξέρει πια σε ποιο τραίνο βρίσκεται, για που προορίζεται ή πότε θα τον κατεβάσουν. Απλώς, κάπου βλέπουν καπνό κι έτσι έχουν την ψευδαίσθηση πως ταξιδεύουν.

IV

Η ψυχολογία και οι ψυχαναλυτικές θεωρίες θα μπορούσαν βέβαια να πουν πολλά σ' αυτές τις περιπτώσεις. Από κοινωνιογλωσσολογική όμως άποψη, θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η μορφή, το ύφος και η λειτουργία του χιούμορ, όπως και γενικότερα της γλώσσας και του λόγου, είναι συνάρτηση βαθύτερων κοινωνικών ανακατατάξεων. Μ' άλλα λόγια, το ύφος της αφηγηματικής συνθήκης δεν είναι μια αθώα κοινωνική εκδήλωση ή μια αυθόρμητη υποκειμενική υπόθεση. Το φαινόμενο έχει να κάνει με γενικότερες τάσεις και βαθύτερες κοινωνικές αντιθέσεις, που διαμορφώνονται στον ευρύτερο κοινωνικό περίγυρο.

Το χιούμορ δεν ξεφυτρώνει συμπτωματικά ή τυχαία, μέσα από συνθήκες άκρατου κοινωνικού ανταγωνισμού και αντιπαλότητας. Φέρνει

μέσα του ένα μήνυμα και μια σκοπιμότητα. Μ' αυτή την έννοια συνδέεται άμεσα αλλά διακριτικά με την ηθική, τα πιστεύω και τα συστήματα των αξιών, που διαμορφώνουν τη συμπεριφορά των (συνήθως κυρίαρχων) κοινωνικών ομάδων, σε μια δοσμένη κοινωνία.

Σε καταστάσεις άνισης επικοινωνιακής συνδιαλλαγής και αυθόρμητης εκφραστικής διάθεσης, το χιούμορ μετατρέπεται σε επιθετικό ή αμυντικό μηχανισμό, με όλες τις παραμορφωτικές επιπτώσεις στον επικοινωνιακό λόγο, όπως τις επισημάναμε παραπάνω. Στη γραφή και την έκφραση του εξουσιαστή γίνεται κομπορρημοσύνη, υπεροψία, ειρωνική συγκατάβαση ή ιδεολογία. Στο λόγο και την αφήγηση του εξουσιαζόμενου γίνεται κακεντρέχεια, σαρκασμός, σκοπιμότητα ή αντικουλτούρα.

Όλα τούτα ολοφάνερα μας λένε ένα πράγμα: ότι η γενναιότητα της φράσης και η μεγαλοσύνη της χειρονομίας χρειάζονται κλίμα ελεύθερης και αβίαστης συναλλαγής. Μόνο σε συνθήκες κοινωνικής ισορροπίας, ισόβαρης συνδιαλλαγής και αμοιβαίας ανεκτικότητας μπορεί η χιουμοριστική πρόθεση να γίνει διάθεση και στη συνέχεια στάση ζωής.

Η δημοκρατική παράδοση, πολιτική και πολιτισμική, είναι αυτή που διαμορφώνει τις προϋποθέσεις για την αμοιβαία εκτίμηση και ανεκτικότητα ανάμεσα στους συνδιαλεγόμενους. Είναι οι συνθήκες συγκατάβασης και κατανόησης, αυτές που αποτρέπουν τους φορείς της επικοινωνιακής συνδιαλλαγής να χρησιμοποιούν τον πλάγιο λόγο του "περίπου" ή τα υπονοούμενα με διφορούμενη έννοια, για λόγους κοινωνικής παραλλαγής και προσωπικής κάλυψης. Μόνο σε συνθήκες ανεκτικότητας, και συναίνεσης, σε σχέσεις αμοιβαίου σεβασμού και κατανόησης, σε καιρούς πολιτισμικής ευφορίας και αναβαθμισμένου κοινωνικού ήθους, είναι δυνατόν να αποτρέψουμε παρόμοια σχήματα λόγου να καταλήξουν σε ιδεολογικούς μηχανισμούς στα χέρια ηγεμονικών ομάδων.

Σε συνθήκες έντονης αμφισβήτησης, και ραγδαίων κοινωνικών μεταλλαγών, σαν κι αυτές που περνάει ο τόπος στις μέρες μας, τα περιθώρια της έλλογης επικοινωνιακής συνδιαλλαγής φαίνεται να στενεύουν. Η διάθεση μεταστρέφεται. Ο λόγος αλλοιώνεται. Η αισθητική της έκφρασης μπαίνει σε δεύτερη μοίρα. Τότε γεννιέται το μαύρο χιούμορ.

Και τι μπορούμε, να κάνουμε, θα μου πείτε. Να εξωθελίσουμε το χιούμορ από την αφήγηση; Να πάμε πάλι πίσω στη βλοσυρότητα του ύφους και τη σοβαροφάνεια του λόγου; Όχι βέβαια. Το αντίθετο του "μαύρου χιούμορ" δεν είναι αναγκαστικά η "μαύρη σοβαρότητα". Το χιούμορ είναι το αλάτι της ζωής. Καμιά φορά και το πιπέρι. Ποτέ όμως δεν πρέπει να επιτρέψουμε η παιχνιδιοποίηση της καθημερινότητας να μεταβληθεί σε όπιο, που οδηγεί στον εθισμό της ελαφρότητας του Είναι μας. Αυτό νομίζω μπορούμε να το επιδιώξουμε.

Γράμμα της διεύθυνσης
Πανταζής Τερλεξής